

Orosz László

Fejcsóválás és főhajtás

Gyulai Pál és Miletz János

1882-ben jelent meg 1883-as évszámmal Gyulai Pál *Katona József és Bánk bánja*, 1886-ban Miletz János *Katona József családja, élete és ismeretlen munkái* című műve. Ez utóbbi könyv kéziratát szerzője 1884. október 23-án kiadás végett benyújtotta az Akadémiának. Fraknói Vilmos főtítkár október 27-én áttette véleményezésre az Irodalomtörténeti Bizottsághoz. A véleményt Gyulai Pál 1885. február 15-i keltezéssel készítette el. Lényege: „Milecz úr munkája ilyen alakban ki nem adható.” A Katona családról és Katona József életéről szóló részben „kevés oly új adatot találunk, amelyeket Katona eddigi életrajzírói ne ismertek volna”. Szerinte a Miletztől lemásolt kéziratokat rövid, tájékoztató bevezetéssel ki lehetne adni a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban vagy külön füzetben.

Miletz 1885. október 29-éig nem kapta vissza a kéziratát, azután is csak megismételt kérésére Fraknóitól. Talán Fraknói közbenjárására vállalta Hornyánszky Viktor „akadémiai könyvtárú” a mű kiadását. (A fentiekről: Joós Ferenc: *Katona József hátrahagyott kézíratainak története*, Kiskunsg, 1958, okt.–nov., 29–36.)

Gyulainak igaza volt abban, hogy a Katona családjára és életére vonatkozó adatok többnyire megtalálhatók az ő korábban megjelent művében. Nem említette azonban, hogy ő ezeket éppen Miletztől vette. Erre csupán említett művének egy lábjegyzete utalt: „Milecz János 1865-ben Arany Jánoshoz, mint a *Koszorú* szerkesztőjéhez, *Katona József emlékezete* cím alatt mintegy négy írott ívnyi dolgozatot küldött be, mely néhány új adatot foglal magában Katona nemzetségéről, szülőiről, színészkedéséről, hivataloskodásáról és végnapjairól. Milecz dolgozatához Katona atyjának nyolcz levelét csatolta másolatban, melyet ez fiának írt 1810–12-ig. Arany e kéziratot átadta nekem fölhasználás végett.” (I. m. 4.)

Összehasonlítva Gyulai könyvét a *Budapesti Szemle* 1860-i 11. kötetében megjelent, azonos című tanulmányával, a következő új, Miletztől vett részleteket találjuk benne:

A Katona nemzetség bemutatása (5–6) – Miletz 6–9;

Katona Rocsnikéknál, idézetek atyja leveleiből (6–9) – Miletz 41–53;

„Egyik költeményében [...] meghalt kedvesét siratja” (12) – Miletz 54–55;

1820. november 2-i bejegyzés Katona Házi jegyzékéből (173) – Miletz 67;

Halász Bálint bizonyítványa (41, eredeti latin szöveg) – Miletz 63 (fordítás, az eredeti említése: 35);

Katona halála, annak előzményei és következményei (175–176) – Miletz (79–86).
Eltérések: Elszánt Ferenc Miletznél kecskeméti, Gyulainál pesti ügyvéd; Miletz szerint Katona találkozott vele, Gyulai szerint írt neki; Miletz nem írt Katona gyűrűjének visszatartásáról, Gyulai a „bitangkassza” hiánya miatti vizsgálatról.

Elszánt Ferenc neve a Katona-irodalomban tudomásom szerint csak Miletznél és Gyulainál fordul elő. Miletz a költő öccsétől, Katona Sándortól hallhatta, hogy bátyjának

„gyermekkori pajtása, iskolatársa és egyik legkedvesebb barátja volt” (79), Gyulainál is „egykori tanuló társa s legmeghittebb barátja” (175). Csak azt sikerült róla kiderítenem, hogy Kecskeméten halt meg 1864. május 25-én, 74 éves korában. (A római katolikus egyház halotti anyakönyve.) Kecskeméten sem a kereszteleési anyakönyvben, sem a piarista gimnázium növendékei között nem szerepel a neve a kérdéses időben. Nem találtam levéltári adatot kecskeméti ügyvédi tevékenységéről sem. Lehet, hogy a pesti piarista gimnáziumban volt Katona iskolatársa, s előbb Pesten, később Kecskeméten élt.

A Miletz és Gyulai előadása közötti eltérés oka az lehet, hogy Gyulai kiderítette: Elszánt a kérdéses időben, 1829–30-ban Pesten élt. De az sem kizárható, hogy Miletz változtatta meg kiadásakor az Arany Jánoshoz küldött szöveget, mivel időközben megtudta, hogy Elszánt Kecskemétre került, ott halt meg, így föltételezhető, hogy meglátogatta Katonát. A gyűrű visszautasítását azért hagyhatta el, mert bántónak érezte a költő emléke iránt is, családjával szemben is. Talán ebben is, a bitangkassza hiánya miatti pereskedés részletes és föltételezhetően egyoldalú ismertetésében is szerepe lehetett annak, amit Katona Sándortól hallott a család meg a városi vezetők közti „engesztelhetetlen ellenszenv”-ről. (I. m. 87.)

Ki utasította vissza a költő végakaratóból hozzá eljuttatott gyűrűt? Aligha Déryné, mint Váry István gondolta (Kecskeméti Lapok, 1925. nov. 14.). Az előkelő és gazdag leányok közül mondhatta valaki: „Van az elhúnytnak elég testvére, akik jobban fogják azt használni.” (Gyulai 170.) Végh Franciska, aki korábban kikoszarozta? Csanádi Sámuel *Katona József szerelme* címmel írt hozzá való közeledéséről, de a gyűrűről nem. (Kecskeméti Lapok, 1882. júl. 23.) Ígérte, hogy egy másik szerelméről majd máskor, erre azonban nem került sor.

Miletz könyvét igen elmarasztalóan ismertette Váczy János. (Figyelő, 1988. 2., 81–96.) Nem vette észre, vagy nem vette figyelembe, hogy egy lábjegyzetben Gyulai hivatkozott Miletz kéziratára, ezért írhatta: „A mit Gyulai tanulmánya után régen tudunk: valóban rosszul esik ugyanazt olvasni rosszabbul leírva.” (I. m. 82.) Fölfigyelt azonban Miletz könyvében Katona Kisfaludy Károly *Ilkájáról* való bírálatának a közlésére, megállapítva, hogy Katona jobban értett a dramaturgiához, mint a korabeli kritikusok.

Az *Ilka* bírálata Miletznek Aranyhoz eljuttatott, s tőle Gyulaihoz került kéziratában talán még nem volt benne. Gyulai figyelmét valószínűleg éppen Váczy János említett kritikája hívta föl erre, ugyanis művének csak második, 1907-ben megjelent kiadásában említette, lábjegyzetben most már Miletz 1886-ban megjelent könyvére hivatkozva (nevét ezúttal Mílesznek írva). (164)

Miletz könyvét természetesen nem lehet Gyulaiéhoz mérni. Azt azonban el lehetett volna várni a monográfustól, hogy kiadásra javasolja az általa bőségesen felhasznált kéziratot. Hasonlóan aknáztá ki Gyulai Aranynak a *Bánk bán*hoz készített jegyzeteit, amelyeket szintén olvashatott jóval a megjelenésük előtt. Röviden érintettem ezt *A Bánk bán értelmezéseinek története* című könyvem 7. fejezetében.

Emlékezés öt éve halott szerző tíz esztendeje megjelent könyvére

Amikor a pályatársai előreléptek, Nagy Miklós szerényen a háttérbe húzódott. Annál inkább értékelték, becsülték, szerették, akik figyeltek rá.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Kiskönyvtára 14. számaként jelent meg 1997-ben *Klió és más múzsák* című tanulmánygyűjteménye. Jegyzeteivel együtt alig haladja meg a száz oldalt. Akik figyelemmel olvassák, kincsbányát találnak benne.

Megokoltan helyezte az irodalomtörténész a többi múzsa elé a történetírását: itt közölt tanulmányainak többsége a történetiség felől közelít az irodalomhoz. Arra keresi például a feleletet, hogyan látták, hogyan ítélték meg íróink (Jókaitól Móriczig és az 1930-as évek népi íróiig) Kossuthot és a szabadságharcot. Miként ábrázolták a 19. század második felének kisebb, de nem jelentéktelen írói koruk nemzeti törekvéseit, társadalmi és gazdasági jelenségeit. Egyik tanulmánya arról szól, milyen sokat olvashatunk e korszak íróitól a szerbekről, milyen keveset a horvátokról. Régebbi időbe tekint vissza Móricz *Tündérműve* Báthory Gáborról és Bethlen Gáborról rajzolt képének a történelmi adatokkal való szembesítése. A kommunista diktatúra kibontakozásának egyik jellemző mozzanatára, az Eötvös Collegium felszámolására Fodor András naplójának ismertetésével és személyes emlékeinek föllevenítésével tekint vissza a szerző. Áttételesebben jelenik meg a történetírás múzsájának fennhatósága Kemény Zsigmond szembesítésében nyugati mestereivel, mindenekelőtt Walter Scott-tal. Szívesen idézem ennek a tanulmánynak az utolsó bekezdését: „Számos követője, kiváló tanítványa csak olyan szerzőnek lehet, aki maga is nagyszabású irodalmi jelenség. Walter Scott ilyennek számít. Arra azonban sok példát gyűjthetünk az irodalom- és művészettörténetből, hogy a követők között olyanok is akadnak, akik esztétikai értékekben meghaladják mesterüket. Talán nemzeti elfogultság nélkül állapíthatjuk meg, hogy Scott és Kemény esetében szintén erről van szó.”

Az onomasztika iránt az enyémnél nagyobb érdeklődés szükséges a *Mikszáth írói névadása* című tanulmány értékeléséhez. Annál inkább megfogott a *Bánk bán – osztrák tükrökben*. Nagy Miklós sem a Grillparzer Bánk bánját (*Ein treuer Diener seines Herrn*) lekicsinylően elutasítókhöz, sem túlértékelőihez nem csatlakozott, nem fogadta el azt az értelmezést sem, hogy az osztrák szerző az elvakult hűség karikatúrájának szánta e művét. Bánk (Bancbanus) jelleme Nagy Miklós szerint is elhibázott, annál sikerültebb Ottó aljas, kéjsóvár, cinikus jellemének sokszínű kibontakoztatása. Azt hiszem, ez lehetett annak az oka, hogy a császár, a bemutatója után, meg akarta szerezni a dráma kéziratát, hogy ne nyomtathassák ki, és ne ismételhessék meg az előadásait. A királyné öccse, német herceg volt ez az Ottó!

Arra a javaslatra (E. J. Görlich, 1970), hogy osztrák társulatok vigyék színre Katona József *Bánk bánját*, magyarok pedig Grillparzer *Ein treuer Diener*-ét, Nagy Miklós azt felelte, hogy hazánkban inkább az osztrák író *König Ottokars Glück und Ende* (Ottokár király szerencséje és bukása) című darabját kellene bemutatni. A jó és a rossz, a hatalmával népe javára élő meg a kárára visszaélő uralkodó szembeállításának korunk számára is lenne mondanivalója.

2007